

RH 18.03.85

EVALD TAMMLAANT MEENUTADES

Eile möödus 40 aastat veendunud antifašisti, 30. aastate eesti ajakirjanduse demokraatliku suuna esindaja, andeka publitsisti ja dramaturgi Evald Tammlaane hukkamisest Stuthofi koonduslaagris.

Tammlaane ajakirjanikutegevus sai kesta vaid tosin aastat (1929—1941), ta kirjanduslik pärand on napp, ometi on ta jätnud püsiva jälje eesti trükisõnasse. Ajakirjaniku, reporteri, publitsistina oli ta selgelt omäoline isiksus, keda iseloomustas oma missiooni vähe tunnetamine ja järgimine ka siis, kui olud polnud selleks kõige soodsamad.

Mere kutse elas noormees ilmselt kõrvu ajakirjanikukutsusega, sest seda ta hakkas järgima kohe pärast Tallinna lehehoiutusse tööle tulekut 1931. a. Enne oli ta paar aastat töötanud «Virulase» toimetus Rakveres, kus oli 1926. a. lõpetanud ka gümnaasiumi. Tammlaane varakult lõppenud töökäik algas ka suhteliselt hilja, sest gümnaasiumi lõpetamise aegu haigestus ta tuberkuloosi ja veetis mitu aastat maal vanematekodus, saamatagi sellest tollal saatuslikust lõvest lõplikult lahti. Koolis oli ta pinginaaber Hando Mugasto. Ka Tammlaanel oli kavatsus kunsti õppida, kuid see ei läinud korda. Ilmselt oli koolis alanud sõprus ja huvikaaslus aga üheks põhjuseks, miks ajakirjanik Jänkimees tihti viibis näitusesaalides ja ütles kunstiküsimustes

oma impulsiivse sõna sekka. Mugasto varajasele surmale reageeriti kibedatoonilise kirjutisega.

1931. a. leiame Tammlaane kaubalaeval «Laine», mille tee viis esmalt Inglismaale ja siis Leningradi. Sellelt reisilt ilmusid ajalehes «Vaba Maa» «Jänkimehe kirjad», mis panid aluse meie päevini jõudnud reisipublitsistika traditsioonile. Need 21 kaugsõidupäeva olid esimesed, mis kanti E. Steini (Tammlaane perekonnanimi kuni 1936. aastani) meremehe kutsetunnistusele. Ajakirjanikuna aga sai ta «Jänkimehe kirjadest» endale alalise pseudonüümi. Reiskirjast endast on autori arengu mõistmisel praegu huvitavam Leningradi osa. Kuigi on mõistetav, et kirjajapandu ei jõudnud trükkis päris adekvaatselt, mida tõendab samal aastal Leningradis eesti ajalehele saadetud nõrdinud kiri (publikatsioon ja kommentaar 1973. a. «Loomingus»). I viisaastaku alguse kehv tänavapilt, sadama puudulik tehniline varustatus on neis märkmeis objektiivselt kirja pandud. Kuid samal ajal märkab ajakirjanik vestluskaaslasel entusiasmiga, täiesti uut mõttemaailma, mis on tekkinud revolutsioonijärgseil aastail.

1932. a. ilmusid «Päevalehes» «Jänkimehe heeringakirjad», kirjutatud Eesti heeringalaevastiku esimeselt püügiretkelt Atlandile. Jänkimees ise jõudis teha ka autotuuri Islandil. See mitme

kuu kestel ilmunud seriaalkujunes väga loetavaks ja tõi kaasa uue pakkumise. Purjapaadil Atlandi ületanud Ahto Valter kutsus nii E. Tammlaane kui R. Sirge kaasa kavatsetavale ümbermaailmareisile, arvestades, et kahes lehes ilmuvad reiskirjad tõmbavad ettevõtmisele tähelepanu. Reis ja kirjad katkesid aga peagi pärast seda, kui aastavahetusel oli pikemalt peatunud Londonis. Jänkimees haigestus ja pöördus Hispaaniast tagasi. Peagi lahkus aluselt ka R. Sirge, kel tekkis ärimeheliku Valteri ja neljanda, ameeriklasest reiskaaslasega konflikt.

Tagasiteel nägi Tammlaan 1933. a. märtsikuu Saksamaal pilte, mis kõnelesid selget keelt seal Hitleri võimuletuleku järel toimuvast: marssivate pruunsärglaste salgad, raamatukaupluse aknaid «Mein Kampf» haakristikangaste taustal, rüüstamine, arreteerimine. Vagunisse, kus Tammlaan sõitis, toodi valve all rühm läbipekstud vange, kellest ühega õnnestus eesti ajakirjanikul vestelda. Nende muljete taustal on arusaadav ind, millega Jänkimees astus välja vapside vastu, ning ettenägelikkus, millega ta hoiatas Berliini olümpiamängude liigimellemise eest. Mõned aastad hiljem, Hispaania kodusõja lõpus, kohtus ta Hispaania—Prantsuse piirilinnas Perpignanis kodumaalt lahkuma sunnitud vabariiklaste armee võitlejatega.

Katkenud maailmareisile järg-

nes Tammlaanel haiguse- ja töömured periood. Kuid ta oli juba nii tuntud kirjamees, et 1934. a. lõpul sai ta soliitse kohapakumise ajalehe «Uus Eesti» ja selle lisaväljaande «Tallinna Post» juurde, kus töötas kuni 1940. a. suveni. Muude žanrite kõrval harrastas ta järjekindlalt vestevormi. «Tallinna Postis» ilmus tema sulest igapäevane «Jänkimehe kroonika».

Tammlaane suuremahulises ajakirjanduslikus toodangus torakab silma hoiaku järjekindlus. Ta olupiltide kangelane oli tööinimene — asunik, maapuusepp, «paneeli lihviv» meremees, tööliskasarmute jõnglane. Lugupidamine ja sümpaatia läbis ta kirjutisi teadlastest-sordiaretajatest, vestlusi kunstimeistritega. Ent ta muutus kohe salvavaks, kui arvas täheldavat elitarismi tendentse kultuurielus. Ka reiskirjadest pööras ta peatähelepanu kohtumistele n.-ö. väikeste inimestega, nende probleemidele.

30. aastate teisest poolest pärinevad ta näidendid. «Valges lagendikus» käsitles Tammlaan salapiiritusevedajate teemat romantilises laadis, vastandades piirivalvuri ja vabadustarmastava rannatüdruku. Aasta hiljem valmis tiipiteos «Raudne kodu», lugu meremeestest, kes ei nõustu vedama relvi (frankistidele). Näidend pälvis tähelepanu oma idee tõttu, esikdraamaga võrreldes oli kasvanud ka autori

kunstimeisterlikkus. Mõlemad näidendid lavastati Töölisteatri. 1939. a. võeti E. Tammlaan vastu kirjanike liitu.

1940. a. juunipööret E. Tammlaan tervitas. Juulis 1940 määrati ta pressiaataseeks Moskvasse, kus töötas kuni 1941. a. veebruarini (ka ENSV esinduse juhatajana). Tallinna naasmise järel toimetas ta ajakirja «Nõukogude Eesti Kalandus». Moskvas saatis ta Eestisse kirjandusvõistlusele operetilibreto «Sitsiprintsess» töölisnoorte elust kodanlikus Eestis.

Tammlaan arreteeriti Tallinnas fašistliku okupatsiooni alguses, 1941. a. septembris. Tallinna keskvanglas oli temaga ühel ajal ka Romulus Tiit, kes 1945. a. «Loomingus» ilmunud vanglamälestustes pühendas Tammlaanele südamesooje lehekülgi. 1944. a. märtsis saadeti E. Tammlaan koos teiste vangidega Saksamaale Danzigi lähedale Stuthofi koonduslaagrisse, kus ta suri.

Sõjajärgseil aastail on Tammlaane loomingupärandist mõndagi taasavaldatud. 1948. a. ilmus uustrükis lasteraamat «Laevakoer Tuhk», 1955. a. näidend «Raudne kodu», mis peagi tuli «Vanemuises» lavale. «Raudse kodu» aineil on loodud E. Tambergi ooper, mis lavastati 1967. a. RAT «Estonias» (libreto U. Lahelt). 60. aastail avaldati ka vestevalimikud «Jänkimehe kroonika» ja «Jänkimehe kirjad».

M. ASKEL